

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΤΣΕΚΕΝΗΣ

Η ΑΦΡΙΚΗ ΚΑΙ
ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΕΣ ΤΗΣ

*Αποικιακές και
μετα-αποικιακές εθνογραφίες*

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Θεωρητικές επιστήμες / Ανθρωπολογία

Σειρά «Ανθρωπολογικοί Ορίζοντες»

Υπεύθυνη σειράς: Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού

Σύμβουλοι σειράς: Ελένη Παπαγαρουφάλη, Ουρανία Αστρινάκη

Αιμίλιος Τσεκένης, *Η Αφρική και οι ανθρωπολογίες της: Αποικιακές και μετα-αποικιακές εθνογραφίες*

Υπεύθυνος έκδοσης: Άγγελος Κοκολάκης

Γλωσσική επιμέλεια-διορθώσεις: Μαρία Σεβαστιάδου

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Copyright© Αιμίλιος Τσεκένης και Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε.

(Εκδόσεις Πατάκη), 2020

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Οκτώβριος 2020

Κ.Ε.Τ. Γ758 Κ.Ε.Π. 569/20

ISBN 978-960-16-8663-9

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΛΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μικρή ιστορία ενός συγγράμματος: η «ανθρωπολογία της Αφρικής», οι «άλλες κοινωνίες» και το ελληνικό ανθρωπολογικό ακαδημαϊκό περιβάλλον	19
Στόχος, δομή και περιεχόμενο του συγγράμματος	21
Τα κεφάλαια	25
Ευχαριστίες	29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η θεωρία της καταγωγής και οι <i>Nuer</i> του Evans-Pritchard	31
1. Θεωρία της καταγωγής και των ομάδων μονογραμμικής καταγωγής	32
1.1 Μια γενεαλογία του όρου «καταγωγή» στη βρετανική κοινωνική ανθρωπολογία	32
1.2 Τι είναι συγγένεια;	34
1.3 Τι είναι ένα «σύστημα συγγένειας»;	35
1.4 Σχέσεις προσώπου με πρόσωπο και δομικές αρχές	36
2. <i>Nuer</i> : άνθρωποι, κοπάδια, περιβάλλον και χρόνος	38
2.1 Λίγα λόγια για το έργο και τον συγγραφέα	38
2.2 Πληθυσμιακή κατανομή και αγροτικές δραστηριότητες	41
2.2.α Άνθρωποι και κοπάδια	41
2.2.β Οικολογία <i>Nuer</i>	43
2.2.γ Διαστάσεις της τοπικότητας	48
2.3 Χρόνος και χώρος	50
2.3.α Οικολογικός χρόνος, δομικός χρόνος	50
2.3.β Χώρος και δομική απόσταση	56
3. <i>Nuer</i> : πολιτικό και γενεαλογικό σύστημα	58
3.1 Το πολιτικό σύστημα	58
3.2 Πολιτικό σύστημα, βεντέτα και η έννοια της κατάτμησης	61

3.3 Η συνάρθρωση εδαφικού και γενεαλογικού συστήματος	64
3.4 Ένα παράδειγμα: το χωριό Konye	69
Επίλογος.	70

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Οι <i>Nuer</i> και η ανθρωπολογική κοινότητα: ζητήματα ανθρωπολογικής θεωρίας	72
Εισαγωγικά.	73
1. Αναγνώσεις των <i>Nuer</i>	76
1.1 Θεωρητικές στρεβλώσεις, αναλυτικές διαγραφές.	76
1.1.α Οι κανόνες, η «παράβασή» τους και τα παράδοξα της Ιστορίας.	76
1.1.β Η πολιτική και δομική διάσταση της αγχιστείας	78
1.1.γ Θείοι, κοπάδια και αρχηγοί	81
1.2 Αρρενογονία, γενεαλογικό και πολιτικό σύστημα: μια διαφορετική ανάγνωση	83
1.2.α Σχέδια πάνω στο χώμα: αναλυτικές διακρίσεις και εντόπιες αντιλήψεις	84
1.2.β Η αρρενογονία ως ιδεολογία και ως πράξη	87
1.2.γ Η αριστοκρατία και η «δύναμη του αίματος».	89
1.2.δ Δύο συστήματα σε ένα: δομή, ιεραρχία και η άρση των αντιφάσεων	90
2. Οι <i>Nuer</i> στον ρου της ιστορίας.	94
2.1 Αποικιοκρατία	95
2.1.α Η διαίρεση Βορράς/Νότος και η αποικιοκρατία	95
2.1.α.1 Κράτη, εμπόριο και Ισλάμ πριν από το 1820	95
2.1.α.2 Η τουρκο-αιγυπτιακή διακυβέρνηση (Πρώτη <i>Turkiyya</i>) και το καθεστώς <i>Mahdi</i> (19ος αιώνας)	96
2.1.α.3 Η Αγγλο-Αιγυπτιακή Συγκυριαρχία (1899-1955)	98
2.1.β Η βρετανική κατάκτηση και η αποικιακή διοικητική οργάνωση της επικράτειας <i>Nuer</i>	99
2.1.β.1 Η βρετανική εισβολή και τα πυροβόλα όπλα	99
2.1.β.2 Η καθιέρωση των κυβερνητικών αρχηγών και των δικαστηρίων	101
2.1.γ Οι επεμβάσεις της βρετανικής διοίκησης και ο αντίκτυπος στις αντιλήψεις και στις πρακτικές της βεντέτας	102
2.1.γ.1 Η προ-αποικιακή περίοδος	102
2.1.γ.2 Οι επεμβάσεις της βρετανικής διοίκησης.	104
2.2 Η επίδραση του πρώτου και του δεύτερου εμφυλίου στις τοπικές μορφές βεντέτας και πολέμου	105

2.2.α Η «Πολιτική του Νότου» και η αμφισβήτησή της	105
2.2.β Ο σουδανικός εθνικισμός και η αντιπαράθεση Βορράς/Νότος	106
2.2.γ Οι Nuer και ο πρώτος εμφύλιος (1955-56 έως 1972)	108
2.2.δ Οι Nuer και ο δεύτερος εμφύλιος (1983-2005)	109
2.2.ε Πολιτισμός, κοινότητα και ανδρισμός την εποχή των πυροβόλων όπλων	110
2.3 Βοοειδή και αίμα: ο μεταβαλλόμενος συμβολισμός του φύλου, του γάμου και της καταγωγής	112
2.3.α Αίμα και τροφή	112
2.3.β Αίμα, βοοειδή και τροφή: ένα παράδειγμα έμφυλων σχέσεων.	113
2.3.β.1 Βοοειδή υπεράνω αίματος.	113
2.3.β.2 Δεσμά κοπαδιού: η σχέση πατέρα-γιου	114
2.3.β.3 Δεσμά αίματος: η σχέση μητέρας-παιδιού	115
2.3.β.4 Δεσμά αίματος: μύηση και έλεγχο του (ανδρικού) εαυτού	116
2.3.β.5 Δεσμά τροφής: οι γυναίκες ως διαμεσολαβητές	116
2.3.γ Βοοειδή-υπεράνω-αίματος: ένα επαπειλούμενο παράδειγμα	117
2.3.γ.1 Πατρότητα, νομιμότητα και μοιχεία.	118
2.3.γ.2 Διαζύγιο	118
Επίλογος.	120

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Ιστορίες μαγγανείας: από τα συστήματα σκέψης στην κοινωνική δομή.	122
1. Μαγεία, μαγγανεία: ζητήματα ορισμού	123
1.1 Marcel Mauss και Henry Hubert για τη μαγεία.	123
2. Η μαγγανεία ως σύστημα σκέψης	126
2.1 Evans-Pritchard: «Η έννοια της μαγγανείας εξηγεί τα ατυχή γεγονότα»: ή: Πόσο (ορθο)λογικοί είναι οι Azande και με ποιους όρους;.	126
2.1.α Η διατύπωση του ερωτήματος.	126
2.1.β Τι είναι η μαγγανεία για τους Azande;	132
2.2 Το «κατηγορικό σφάλμα»: ή: Μπορούμε εμείς να μπούμε στη θέση ενός Azande;	135
2.2.α Γλώσσα, σκέψη και «πραγματικότητα»	135
2.2.β Το σωστό και το εσφαλμένο: ή: η αντι-επιστημοσύνη των Azande	138
2.3 Αιτιότητα και συμμετοχή: δύο προσανατολισμοί προς τον κόσμο	142

3. Κακόβουλη μαγεία, δομή και κοινωνικός μετασχηματισμός: η μαγγανεία κάτω από το μικροσκόπιο της Σχολής του Μάντσεστερ	145
3.1 Εισαγωγικά: η Σχολή του Μάντσεστερ και ο Victor Turner . . .	145
3.1.α Η Σχολή του Μάντσεστερ	145
3.1.β Ο Victor Turner	147
3.2 Στοιχεία κοινωνικής οργάνωσης Ndembu	149
3.2.α Μητρογραμμική καταγωγή και μεταγαμήλια ανδροτοπική εγκατάσταση: θεωρία και πράξη	150
3.2.β Μητροκεντρική οικογένεια και ομάδα μητρογραμμικών αδελφών	154
3.3 Κοινωνικό δράμα I: Ο μαγεμένος από τον ανιψιό του <i>Kahali</i> <i>Chandenda</i>	156
3.3.α Αδελφική διαδοχή: κοινωνική δομή και στρατηγικές των υποκειμένων (<i>Kasonda vs. Sandombu</i>)	157
3.3.β Η σχέση μητρικού θείου-ανιψιού στους μητρογραμμικούς Ndembu (<i>Sandombu vs. Kahali</i>)	160
3.3.γ Ο κίνδυνος διάσπασης και η αποτροπή του (<i>Mukanza vs.</i> <i>Sandombu</i>)	161
3.3.δ Ορίζοντας το «κοινωνικό δράμα».	162
3.4 Αντί επιλόγου: ο Victor Turner, η Σχολή του Μάντσεστερ και η μελέτη της μαγγανείας στην Αφρική.	163
3.4.α Οι καινοτομίες της Σχολής του Μάντσεστερ και η ξεχωριστή θέση του Victor Turner	163
Επίλογος.	165

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Όψεις της έννοιας του προσώπου στην Ύποσαχάρια Αφρική.	167
1. «Πρόσωπο», «εαυτός», «άτομο»: μια γενεαλογία της έννοιας του προσώπου	168
1.1 Durkheim: έννοια του προσώπου, ψυχή και συλλογική συνείδηση	168
1.2 Ο Mauss για την έννοια του προσώπου	170
1.3 Dumont: «άτομο» και κοινωνικο-πολιτικοί σχηματισμοί.	175
1.4 Πρόσωπο, εαυτός, άτομο: αναλυτικές διακρίσεις.	178
2. Η έννοια του προσώπου στην Ύποσαχάρια Αφρική	181
2.1 Ένα διεθνές συνέδριο	181
2.2 «Κοινωνική δομή» και η έννοια του προσώπου στους Tallensi της βόρειας Γκάνας.	185
2.2.α Οι Tallensi: γενικά χαρακτηριστικά	185

2.2.β Τα συστατικά του προσώπου στους Tallensi	187
2.2.γ Πρόσωπο, συγγένεια και «κοινωνική δομή»	189
2.2.δ Πρόσωπο και άτομο	191
2.3 Διαβατήριες τελετές και συγκρότηση του έμφυλου προσώπου στους Kabre του Τόγκο	193
2.3.α Οι Kabre του Τόγκο	194
2.3.β Η ανδρογυνία των παιδιών	195
2.3.γ Η έμφυλη συγκρότηση των αγοριών	195
2.3.δ Η έμφυλη συγκρότηση των κοριτσιών	197
2.3.ε Γάμος, φύλο, δράση.	199
2.4 Ολοκλήρωση του προσώπου ή ανολοκλήρωτο πρόσωπο; Πρόσωπο και τελετουργία στη Δυτική Αφρική	200

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Αφρικανικές οικονομίες και τρόποι παραγωγής: μαρξιστικές αναζητήσεις στην οικονομική ανθρωπολογία	204
1. Τι είναι ο «τρόπος παραγωγής»;	205
2. Η οικονομία των «κοινοτήτων ζωάρκειας»	208
2.1 Ορισμοί	208
2.2 Γνώση και εξουσία	209
2.3 Γαμήλιες σχέσεις και οικονομία	210
2.4 Γαμήλια αντικείμενα, αγαθά κύρους, αγαθά συμμαχίας.	211
2.5 Αξία και εργασία	213
3. «Μονογραμμικός τρόπος παραγωγής» και «συμπληρωματικές οικονομίες»	214
3.1 Ο «μονογραμμικός τρόπος παραγωγής»	214
3.2 Οικονομία ζωάρκειας και «συμπληρωματικές οικονομίες»	216
4. Ο «αφρικανικός τρόπος παραγωγής».	219
4.1 Ειδοποιά στοιχεία των αφρικανικών οικονομιών: εμπόριο μεγάλων αποστάσεων, συγγένεια και πολιτική οργάνωση.	222
4.2 Προς έναν «αφρικανικό τρόπο παραγωγής».	223
5. Μαρξισμός, κοινωνική ανθρωπολογία και αφρικανικές σπουδές: έναν απολογισμό.	225
5.1 Εν αρχή ην ο Μαρξ... και οι αναγνώσεις του.	226
5.2 Η συμβολή των αφρικανιστών στην έννοια του τρόπου παραγωγής	229
5.3 Το τέλος (;) της μαρξιστικής έννοιας του τρόπου παραγωγής.	232

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Ανταλλαγές, νομίσματα και χρήμα στην Υποσαχάρια Αφρική.	235
1. Σφαίρες ανταλλαγής και νομίσματα	236
1.1 Σφαίρες ανταλλαγής Tiv	236
1.1.α Κατηγορίες αγαθών, αγορές και δώρα	236
1.1.β Σφαίρες ανταλλαγής και γάμος	240
1.2 Νομίσματα και εμπόριο Tiv: προς μια αναθεώρηση του μοντέλου των σφαιρών ανταλλαγής.	242
1.2.α Ράβδοι, πίστωση και εμπόριο στην Cross River κατά την προ-αποικιακή περίοδο.	243
1.2.β Προ-αποικιακό εμπόριο Tiv και το ύφασμα-νόμισμα <i>tugudu</i>	245
1.2.γ Το ανασκευασμένο μοντέλο της οικονομίας Tiv	247
1.3 Από τους κανόνες στις πολιτικές της ανταλλαγής: η «πολιτισμική τοπογραφία του πλούτου»	249
1.3.α Τα βοοειδή	251
1.3.β Δικαιώματα επί προσώπων	253
1.3.γ Χρήμα, καταναλωτικά αγαθά και στέγη	254
2. Οι αφρικανικές οικονομίες στη δίνη του δουλεμπορίου και της αποικιοκρατίας.	256
2.1 Ατλαντικό δουλεμπόριο και χρέη σάρκας: η αποσύνθεση των «ανθρώπινων οικονομιών» της Υποσαχάριας Αφρικής	256
2.1.α Χρέη σάρκας Tiv	258
2.1.β Το υπερατλαντικό δουλεμπόριο	260
2.2 Αποικιοκρατία και χρήμα στους Nuer του Νότιου Σουδάν	263
2.2.α Βοοειδή και χρήμα	263
2.2.β «Το χρήμα δεν έχει αίμα»: αίμα, χρήμα και η ταύτιση ανθρώπων και βοοειδών	264
2.2.γ Υβριδικές κατηγορίες πλούτου	266
2.2.δ Κοινωνικο-οικονομικός μετασχηματισμός και κοινωνικές σχέσεις	270

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Από τις «φυλές» στην «παραγωγή της τοπικότητας»: αναπαραστάσεις της Υποσαχάριας Αφρικής	274
Εισαγωγή	275
1. Οι «φυλές» στον χώρο και στον χρόνο	276
1.1 «Φυλή»: κρίση μιας έννοιας	276
1.2 «Φυλή», αποικιοκρατία και οι Βρετανοί κοινωνικοί ανθρωπολόγοι.	280
1.3 «Φυλή» και δουλεμπόριο	284

2. Πέρα από τις «φυλές»: η «παραγωγή της τοπικότητας» στα προ-αποικιακά Grassfields	288
2.1 Το «αφρικανικό σύνορο» και η «παραγωγή της τοπικότητας»: η σύγκλιση δύο παραδειγμάτων	288
2.1.α Το κατά Kopytoff «αφρικανικό σύνορο»	288
2.1.β Η κατά Appadurai «παραγωγή της τοπικότητας»	291
2.2 Τα προ-αποικιακά Grassfields (17ος έως τέλη 19ου αιώνα).	293
2.2.α Γενικά χαρακτηριστικά	293
2.2.β Γλωσσολογικά και αρχαιολογικά δεδομένα	295
2.2.γ Μετακινήσεις πληθυσμών, ετερογενείς συνθέσεις και απο-εδαφοποίηση: ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες	300
2.3 Η «παραγωγή της τοπικότητας» στα προ-αποικιακά Grassfields	303
2.3.α Ο ιδρυτικός μύθος ως λόγος της συγγένειας και οι ανεπίσημες αφηγήσεις	303
2.3.β «Αφρικανικό σύνορο», «παραγωγή της τοπικότητας» και μορφοκλάσματα	305

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Αποικιοκρατία, «αποικιοποίηση των συνειδήσεων» και «επινοημένες παραδόσεις»	309
1. Τι είναι η αποικιοκρατία;	310
1.1 Ορισμός και γενικά χαρακτηριστικά	310
1.1.α Ορισμός.	310
1.1.β Ιστορικά αίτια της αποικιοποίησης της Αφρικής	311
1.1.β.1 Τεχνολογικοί παράγοντες	311
1.1.β.2 Κατάκτηση: ευρωπαϊκή οπτική.	312
1.1.γ Κατάκτηση: αντίσταση, παράδοση, διαπραγμάτευση.	313
1.1.δ Η διακυβέρνηση των αποικιών	316
1.2 Ο αντίκτυπος της αποικιοκρατίας.	318
1.2.α Αποικιακές οικονομίες.	318
1.2.α.1 Ο αποικιακός οικονομικός σχεδιασμός.	318
1.2.α.2 Αποδιοργάνωση και αναμόρφωση της οικονομίας	319
1.2.β Ο χριστιανισμός στην Αφρική	322
1.2.β.1 Γενικά χαρακτηριστικά.	322
1.2.β.2 Θρησκεία και εκπαίδευση.	324
1.2.β.3 Υβριδικές θρησκείες και τα νέα θρησκευτικά κινήματα	325
1.2.β.4 Θρησκεία και γλώσσα.	326
1.2.γ Πολιτική	327
1.2.δ Οικογένεια και συγγένεια.	331
2. Το έργο των ιεραποστολών στη Νότια Αφρική	333

2.1 Ηγεμονία, ιδεολογία και η αποικιοποίηση των συνειδήσεων: το έργο των ευαγγελικών στους Tswana της Νότιας Αφρικής	333
2.1.α Οι ιστορικές συνθήκες της συνάντησης μεταξύ ιεραποστόλων και Tswana.	335
2.1.β Οι πολιτικές του νερού.	337
2.1.γ Η «μαγεία» των ιεραποστόλων, η προτεσταντική εργασιακή ηθική και η τεχνολογία των λευκών.	340
2.1.δ Η αποικιοποίηση της γλώσσας και η αντίθεση <i>sekgoa/</i> <i>Setswana</i>	342
2.1.ε Υβριδικές τελετουργίες και αντίσταση στην ηγεμονία	345
2.2 Αποκάλυψη και επανάσταση στις αφρικανικές και μετα-αποικιακές σπουδές: μια κριτική αποτίμηση του έργου των Jean και John Comaroff	348
3. Η «επινόηση της παράδοσης» στην αποικιακή Αφρική	352
3.1 Τι είναι οι «επινοημένες παραδόσεις»;	353
3.2 Ο Terence Ranger για την «επινόηση της παράδοσης στην αποικιακή Αφρική»	354
3.2.α Παραδόσεις της μοναρχίας στην Αφρική.	354
3.2.β Παρανοήσεις της «παράδοσης».	355
3.3 Ο Ranger για την «επινόηση της παράδοσης» έπειτα από δέκα χρόνια	359
3.4 Νεο-παραδόσεις, «αποκεντρωμένος δεσποτισμός» και η κληρονομιά της αποικιοκρατίας στην Αφρική.	361
3.5 «Εθνότητα» και η δημιουργία του «φυλετισμού»	365
3.5.α Προσεγγίσεις της «εθνότητας»	365
3.5.β «Εθνογένεση» Yoruba	367

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Θεοί, πρόγονοι και χριστιανοί: εκφάνσεις της θρησκείας	371
1. Η λατρεία των προγόνων στη Δυτική Αφρική	372
1.1 Τι είναι η προγονολατρία;	372
1.2 Η λατρεία των προγόνων στα Grassfields του δυτικού Καμερούν	374
1.2.α «Οικισμός», συγγένεια και προγονολατρία	374
1.2.α.1 Ο «οικισμός»	374
1.2.α.2 Οι ομάδες συγγένειας	377
1.2.β Πώς γίνεται κανείς πρόγονος.	383
1.2.β.1 Οι νεκρικές τελετές	383
1.2.β.2 Η κατασκευή των προγόνων	384
1.2.γ Ιεραρχία, μιαιρότητα του θανάτου και χριστιανικός εξισωτισμός	386

1.2.γ.1 Πρόσωπο, πρόγονος, μιαιρότητα και ιεραρχία: η έννοια του προσώπου στα Grassfields του δυτικού Καμερούν (προ-αποικιακή περίοδος)	386
1.2.γ.2 Εξισωτισμός και ατομικισμός: ο αντίκτυπος του χριστιανισμού στις παραδοσιακές αντιλήψεις και πρακτικές	388
2. Πρόγονοι, πεπρωμένο και πρόσωπο στη Δυτική Αφρική.	392
2.1 Ο Ιώβ, ο Οιδίποδας και οι πρόγονοι στους Tallensi της βόρειας Γκάνας (Meyer Fortes)	392
2.1.α Κύκλος ζωής και πεπρωμένο.	395
2.1.β Καλό πεπρωμένο, προγονικά πνεύματα και γονείς	395
2.1.γ Οι πρόγονοι της ομάδας μονογραμμικής καταγωγής	397
2.1.δ Δικαιοσύνη, ευθύνη και οι πρόγονοι	398
2.2 «Πώς οι άνθρωποι φτιάχνουν τους θεούς»: πεπρωμένο και πρόσωπο στους Yoruba της Νιγηρίας (Karin Barber)	399
2.2.α Συγγένεια και πολιτική οργάνωση Yoruba.	399
2.2.β Η σχέση των ανθρώπων με τις πνευματικές οντότητες.	400
2.2.γ «Μεγάλοι άνδρες», <i>òrìṣà</i> , ακόλουθοι και πιστοί	402
3. Ο πεντηκοστιανισμός στην Υποσαχάρια Αφρική	402
3.1 Τι είναι ο πεντηκοστιανισμός;.	402
3.1.α Οι καταβολές του πεντηκοστιανισμού.	402
3.1.β Η απήχηση και η εξάπλωση του πεντηκοστιανισμού	405
3.2 Ο πεντηκοστιανισμός στην Αφρική και στην Γκάνα.	406
3.2.α Η μελέτη του χριστιανισμού στην Αφρική.	406
3.2.β Ο πεντηκοστιανισμός στην Γκάνα: χριστιανισμός, «παραδοσιακή θρησκεία» και κράτος.	407
3.2.γ «Προχώρα σε μια οριστική ρήξη με το παρελθόν»: η κατασκευή του «παρελθόντος» και του νεωτερικού υποκειμένου στον λόγο και στην πρακτική των πεντηκοστιανών	410
3.2.δ «Απελευθέρωση από τις δυνάμεις του σκότους»: άτομο, οικογένεια και χρήμα.	412
3.3 Πεντηκοστιανισμός, ταυτότητα, κατανάλωση και παγκοσμιοποίηση	416

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Κανίβαλοι, ζόμπι και η διαμόρφωση μιας αφρικανικής νεωτερικότητας	420
1. Από τις «γαστρονομικές μεταφορές» στην πολιτική οικονομία	421
1.1 Από τη μαγειρική στην πολιτική οικονομία των προσώπων	421
1.1.α Πρόσωπο, φύλο και το ιδίωμα της μαγειρικής	421
1.1.β Η πολιτική οικονομία των προσώπων	424
1.2 Η πολιτική οικονομία της μαγγανείας	426

1.2.α Η καταγωγή του βαμπίρ	426
1.2.β Οι καταγγελίες μαγγανείας	427
1.2.β.1 Η μαγγανεία <i>ndip</i> (Batié, <i>d#</i>)	428
1.2.β.2 Η μαγγανεία <i>süe</i> (Batié, <i>sìè</i>)	430
1.2.β.3 <i>Mvapperiie</i> και <i>cip</i>	432
2. Η νεωτερικότητα της μαγγανείας: κανίβαλοι, ζόμπι και οι αλληγορίες του καπιταλισμού	434
2.1 Μνήμες και λόγοι του υπερατλαντικού δουλεμπορίου και της καταναγκαστικής εργασίας	435
2.2 Υπερατλαντικό δουλεμπόριο και κανίβαλοι στα Grassfields του δυτικού Καμερούν	439
2.3 Αποικιοκρατία, καταναγκαστική εργασία και <i>famla</i>	444
2.4 Αλληγορίες του καπιταλισμού	450
Επίλογος: Μαγγανεία, πρόσωπο/υποκείμενο χθες και σήμερα	454

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Η «επινόηση» της «Αφρικής»	457
Οι γεωγραφικοί χάρτες της αρχαιότητας	458
Εικονογραφία της Αναγέννησης και του 17ου αιώνα	459
Η επινόηση της Αφρικής μέσα από την ανθρωπολογική γραμματολογία (τέλη 19ου έως μέσα 20ού αιώνα)	462

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: Βασικές έννοιες και συμβάσεις στην ανθρωπολογία της συγγένειας	465
Βασικά σύμβολα και συμβάσεις	465
Καταγωγή	468
Μονογραμμική καταγωγή	468
Η μονογραμμική καταγωγή ως δομούσα αρχή των ομάδων μονογραμμικής καταγωγής	472
Αμφιπλευρική καταγωγή (<i>cognatic descent</i>)	474
Γάμος	475
Εγκατάσταση	477
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Ερωτηματολόγιο της Πεντηκοστιανικής Εκκλησίας στους πιστούς που θέλουν να υποβληθούν στην τελετουργία της «απελευθέρωσης»	479
Βιβλιογραφία	485
Ευρετήριο	519

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΜΙΚΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΝΟΣ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΟΣ:
Η «ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΦΡΙΚΗΣ»,
ΟΙ «ΑΛΛΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ» ΚΑΙ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΟ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Το ανά χείρας βιβλίο είναι μια εισαγωγή στην ανθρωπολογία της Αφρικής ή, για να είμαι ακριβέστερος, της Υποσαχάριας Αφρικής.¹ Αφορμή για να αρχίσω να σκέφτομαι τη συγγραφή του ήταν οι δυσκολίες που συνάντησα στη διδασκαλία της κοινωνικής ανθρωπολογίας.² Δυσκολίες τόσο στη μετάδοση της ανθρωπολογικής γνώσης όσο και στην αποδοχή και στην κατανόηση αυτής της γνώσης. Τα προβλήματα αυτής της αμφίδρομης σχέσης με συνόδεψαν καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής του συγγράμματος. Από τη σχετική βιβλιογραφία και τις συζητήσεις που είχα με πολλούς συναδέλφους, νομίζω πως οι περισσότεροι, τόσο στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου όσο και σε άλλα συναφή τμήματα της ημεδαπής, μοιράζονται αυτό τον προβληματισμό. Πέρα από αυτή τη γενικής φύσεως δυσκολία, για όσους από εμάς –ελάχιστους– διδάσκουν και μελετούν «άλλες

1. Το βιβλίο εστιάζει στην Υποσαχάρια Αφρική αφενός επειδή είναι από μόνη της γεωγραφικά τεράστια και πολιτισμικά, εθνοτικά, γλωσσολογικά ποικιλόμορφη, αφετέρου επειδή έχω εξειδικευτεί στη συγκεκριμένη περιοχή και έχω, συνεπώς, πολύ καλύτερη εποπτεία της ανθρωπολογικής και ιστορικής γραμματείας που αφορά την Υποσαχάρια Αφρική παρά τη Βόρεια Αφρική. Αυτό προφανώς δε σημαίνει ότι Υποσαχάρια και Βόρεια Αφρική δεν επικοινωνούν και ότι δεν υπάρχει έντονη αλληλόδραση. Επιπλέον, για την ανθρωπολογία της Βόρειας Αφρικής διαθέτουμε στα ελληνικά το σύγγραμμα και τη μονογραφία του Γεράσιμου Μακρή (Μακρής 2011 και 2015).

2. Διδάσκω στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου από το 2001.

κοινωνίες» υπάρχει ένα ειδοποιό χαρακτηριστικό: καλούμαστε να διδάξουμε εθνογραφίες της Αφρικής ή της Νοτιοανατολικής Ασίας σε ένα ακαδημαϊκό ανθρωπολογικό περιβάλλον που έχει συγκροτηθεί και στρέφεται κατά κύριο λόγο στον ελλαδικό χώρο (Bakalaki 2006: 259· Gefou-Madianou 1993, 2000· Panopoulos 2003: 200-202· Παπαταξιάρχης 1999: 241-244).³ Αυτή η «ελληνική ιδιαιτερότητα», η οποία είναι, ως έναν βαθμό, συνάρτηση του διεθνούς καταμερισμού της «ακαδημαϊκής εργασίας», έχει εξόχως σημαντικές γνωστικές και πρακτικές επιπτώσεις: γνωστικά, οι φοιτητές των τμημάτων μας ολοκληρώνουν τις προπτυχιακές (και μεταπτυχιακές) σπουδές τους έχοντας ακούσει και μάθει ελάχιστα πράγματα για κοινωνίες, «φαινόμενα» και θεματικές που δεν εμπίπτουν στην ελληνική γεωγραφική και θεματική επικράτεια.⁴ Αυτή η «υπεραντιπροσώπηση» ελληνικών εθνογραφιών συντηρείται και ενισχύεται την τελευταία δεκαετία από μια άλλη –αυτή τη φορά διεθνή– τάση στην ανθρωπολογία: την υπερβολική έμφαση στο πώς κάνουμε και γράφουμε εθνογραφία (τις κειμενικές συμβάσεις) και την αντίστοιχη υποβάθμιση των «πραγματολογικών δεδομένων», δηλαδή των χαρακτηριστικών μιας κοινωνίας,

3. Σκέφτομαι τον Γεράσιμο Μακρή και την Diana Riboli, που εξειδικεύονται στη μελέτη του Ισλάμ στη Βόρεια Αφρική και του σαμανισμού στο Νεπάλ και στη Μαλαισία αντίστοιχα και διδάσκουν και οι δύο στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών του Παντείου. Μια από τις συνέπειες της κατάστασης αυτής είναι η «ακαδημαϊκή απομόνωση» όσων από εμάς δεν έχουμε κάνει επιτόπια έρευνα στην Ελλάδα. Χωρίς να θέλω να επιρρίψω την ευθύνη αποκλειστικά στο εγχώριο ακαδημαϊκό περιβάλλον, το θεσμικό πλαίσιο δεν ευνοεί τη συνομιλία συναδέλφων που δραστηριοποιούνται ερευνητικά στον ελλαδικό χώρο. Γράφοντας «άλλες κοινωνίες», δε θέλω να αντιπαραβάλλω «εμάς» με τους «άλλους». Το ζήτημα δεν είναι η γεωγραφία ή η «φύση», τα χαρακτηριστικά των «άλλων» αυτά καθαυτά, αλλά το γεγονός ότι αντιστοιχούν σε θεματικές και έννοιες (βλ. παρακάτω).

4. Έχω την εντύπωση πως η συντριπτική πλειονότητα των φοιτητών ενδιαφέρεται περισσότερο να παρακολουθήσει ένα μάθημα ανθρωπολογίας για την Ελλάδα παρά για την Αφρική ή τη Μελανησία, που τους φαίνονται «πολύ μακριά» για να τους αφορούν (Bakalaki 2006: 259). Η παραπάνω ανισορροπία ίσως δεν είναι η μόνη αιτία της σχετικής αδιαφορίας των φοιτητών αναφορικά με «άλλους τόπους και ανθρώπους», αλλά είναι σχεδόν βέβαιο ότι συμβάλλει σε αυτήν. Το ζήτημα δεν είναι, όπως γράφω και στην προηγούμενη υποσημείωση, η γεωγραφία αυτή καθαυτή, αλλά το γεγονός ότι καθορίζει, όπως είναι αναμενόμενο, την ερευνητική και διδακτική ατζέντα. Φύλο, μετανάστευση, εθνικισμός, εθνοτική ταυτότητα και, τελευταία, βιοπολιτική αποτελούν τα κυρίαρχα αντικείμενα μελέτης στην ελληνική εθνογραφία. Αποτέλεσμα είναι οι απόφοιτοί μας να σχηματίζουν την αντίληψη πως «η ανθρωπολογία» είναι το φύλο, η μετανάστευση κτλ. όπως αυτά διαμορφώνονται στον ελλαδικό χώρο. Προφανώς, οι Έλληνες και οι Ελληνίδες ανθρωπολόγοι συνομιλούν με τη διεθνή βιβλιογραφία, οπότε (ανα)τροφοδοτούν τους δικούς τους θεωρητικούς και μεθοδολογικούς προβληματισμούς. Εντούτοις, αφενός αμφιβάλλω πολύ για το κατά πόσο οι φοιτητές μας αντιλαμβάνονται αυτή τη «συνομιλία», αφετέρου η συνομιλία αυτή δε διορθώνει την ηχηρή απουσία άλλων κοινωνιών-θεματικών.

μιας κοινότητας, μιας ομάδας ανθρώπων ή ενός κοινωνικού/πολιτισμικού φαινομένου ως αφορμής και βάσης για τη συγκρότηση ή την επεξεργασία εννοιών. Έχω, δηλαδή, την εντύπωση πως «φοβόμαστε» πλέον ότι, κάνοντας εθνογραφία (όχι μόνο σε «άλλες κοινωνίες», αλλά ακόμα και στην Ελλάδα), κινδυνεύουμε να κατηγορηθούμε για κατάχρηση εξουσίας και καταστρατήγηση της ηθικής δεοντολογίας της έρευνας. Εξού και η (διεθνής) στροφή πολλών ανθρωπολόγων σε πολύ θεωρητικά/φιλοσοφικά κείμενα και σε «ακίνδυνες» εθνογραφικές πρακτικές, όπως η μελέτη του Διαδικτύου και στο Διαδίκτυο, όπου η ανωνυμία ή η απόσταση εθνογράφου και «ερευνώμενου/ευρευνώμενων» –καθότι, στην προκειμένη περίπτωση, σίγουρα δεν μπορούμε να μιλάμε για «συνομιλητή/συνομιλητές»– δεν εμπεριέχει σχέσεις εξουσίας, αφού δεν εμπεριέχει κανενός είδους σχέση! Έχω, λοιπόν, την αίσθηση, για να δανειστώ τον τίτλο ενός άρθρου της Abu-Lughod και αλλάζοντας κατά τι το νόημά του, ότι έχει επικρατήσει η τάση να «γράφουμε ενάντια στην εθνογραφία» (Abu-Lughod 1991).⁵ Στο ζήτημα αυτό επανέρχομαι στο Επίμετρο.

Εν κατακλείδι, μια πρακτική και γνωστική συνέπεια της ελληνικής ιδιαιτερότητας είναι η τεράστια έλλειψη εθνογραφιών «άλλων κοινωνιών-θεματικών».

Στόχος, δομή και περιεχόμενο του συγγράμματος

Στόχος του παρόντος βιβλίου είναι να καλύψει αυτό το κενό εστιάζοντας σε εθνογραφίες που αφορούν την Υποσαχάρια Αφρική. Αυτό δε σημαίνει πως οι προβληματισμοί και οι θεματικές αφορούν αποκλειστικά την Υποσαχάρια Αφρική. Δεν κουράζομαι να επαναλαμβάνω στα μαθήματά μου πως η Αφρική είναι η αφορμή ώστε να μιλήσουμε για «οικουμενικά» ζητήματα ή, για να δανειστώ τον ευρηματικό τίτλο του Eriksen, είναι «μικροί τόποι» που μας δίνουν την ευκαιρία να μιλήσουμε για «μεγάλα ζητήματα» (Eriksen 2007). Παρόλο που προορίζεται για σύγγραμμα, το βιβλίο δεν οργανώνεται όπως τα κλασικά μεταφρασμένα συγγράμματα που διατίθενται στην εγχώρια αγορά. Και αυτό για δύο λόγους. Ο πρώτος, προφανής, είναι ότι πρέπει να λάβει υπόψη

5. Υπάρχουν, βεβαίως, έντονες αντίρροπες αντιδράσεις, όπως η ίδρυση του διαδικτυακού περιοδικού *HAI*, με τον γεμάτο νόημα υπότιτλο «Το περιοδικό της εθνογραφικής θεωρίας», πρωτοβουλία σπουδαίων ανθρωπολόγων της προηγούμενης γενιάς, όπως οι Marc Abélès, Debora Battaglia, Peter Geschiere, Harri Englund και Michael Herzfeld αλλά, ασφαλώς, και νεότερων. Στόχος του περιοδικού, όπως γράφει στον ιστότοπο, είναι «να αναδείξει την ευρετική διάσταση της εθνογραφίας και να την επαναφέρει στο προσκήνιο των εννοιολογικών επεξεργασιών της πειθαρχίας» (<https://www.haijournal.org/index.php/hai/index>).

του το ακαδημαϊκό εκπαιδευτικό περιβάλλον του κλάδου και ιδιαίτερα το ακροατήριο και τους αναγνώστες στους οποίους πρωτίστως απευθύνεται. Η ελληνική ιδιαιτερότητα για την οποία κάνω λόγο παραπάνω συνιστά ένα από τα ειδοποιά στοιχεία αυτού του περιβάλλοντος. Μία ακόμα ιδιαιτερότητα, που υπερβαίνει κατά πολύ τον ακαδημαϊκό χώρο, είναι το πόσο μακρινή φαντάζει η Αφρική για τους περισσότερους Έλληνες γενικά και για τους φοιτητές ειδικότερα. Δεν υπήρξαν (και δεν υπάρχουν) στην Ελλάδα, στον ίδιο βαθμό που υπάρχουν στις πρώην ευρωπαϊκές αποικιακές δυνάμεις, αφηγήσεις και εικόνες των αποικιοκρατούμενων που να διακινούνται από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, αφού η Ελλάδα δεν είχε ποτέ αποικίες.⁶ Επίσης, οι εμπειρίες και οι αφηγήσεις της ελληνικής διασποράς στην Αφρική φτάνουν σε πολύ λίγα αυτιά για να μπορέσουν να καλλιεργήσουν μια οικειότητα με τους ανθρώπους και τις χώρες της Μαύρης Ηπείρου.⁷

Ο δεύτερος λόγος για τον οποίο το βιβλίο υιοθετεί μια λογική διαφορετική από εκείνη του κλασικού συγγράμματος είναι πιο «προσωπικός», αν και πολλοί συνάδελφοι συμμερίζονται τον προβληματισμό που καταθέτω παρακάτω και με κινητοποίησε προς τη συγγραφή. Από τη σχεδόν εικοσαετή διδακτική εμπειρία μου έχω καταλάβει, μεταξύ άλλων, ότι οι φοιτητές δυσκολεύονται ή και αδυνατούν να κατανοήσουν πώς ο ανθρωπολόγος φτάνει από τα δεδομένα στην ερμηνεία. Τα περισσότερα μεταφρασμένα συγγράμματα που διατίθενται στους φοιτητές μας είναι εξαιρετικά καλογραμμένα και δίνουν μια πολύ καλή και ολοκληρωμένη εικόνα για το τι είναι η ανθρωπολογία. Εντούτοις, επειδή στοχεύουν στην παρουσίαση όλου του κλάδου και χρησιμοποιούν πολλά εθνογραφικά παραδείγματα, είναι, αναπόφευκτα, πολύ γενικά και αναγκαστικά παραμένουν στην επιφάνεια των πραγμάτων. Η παράθεση πολλών παραδειγμάτων από τη μια βοηθάει στην ανάδειξη ομοιοτήτων μεταξύ κοινωνιών και φαινομένων πολύ διαφορετικών μεταξύ τους, κάτι που συμβάλλει στην «απο-εξωτικοποίηση», από την άλλη, όμως, μπερδεύει, απ' ό,τι έχω καταλάβει, τους φοιτητές. Επειδή δεν αναδεικνύεται (επαρκώς ή και καθόλου) η σύνδεση και η σχέση εθνογραφίας και ερμηνείας, ο αναγνώστης δεν είναι σε θέση να συλλάβει τη φύση της ομοιότητας. Επίσης, τα συγγράμματα αυτά δεν

6. Δεν ξέρω κατά πόσο η πρόσφατη προσφυγική κρίση μπορεί να ανατρέψει αυτή την κατάσταση.

7. Βεβαίως, και στην περίπτωση των πρώην ευρωπαϊκών αποικιακών δυνάμεων και σε εκείνη της ελληνικής διασποράς, οι αφηγήσεις (ιστορίες, εικόνες κτλ.) έχουν διαμορφωθεί από Ευρωπαίους. Ωστόσο, όσο παραμορφωμένες και αν είναι οι αναπαραστάσεις των Ευρωπαϊκών αποικιοκρατιών, δεν αναιρείται το γεγονός ότι έχουν δημιουργήσει και συνεχίζουν να δημιουργούν ένα είδος οικειότητας.

αναδεικνύουν επαρκώς το γεγονός ότι η θεωρητική σκοπιά επηρεάζει την ερμηνεία.⁸ Η απόπειρα σύνδεσης «πραγματολογικών δεδομένων» και ερμηνείας ήταν το κύριο μέλημά μου κατά τη συγγραφή. Αυτό με ανάγκασε να παραθέσω πολλές εθνογραφικές λεπτομέρειες, ούτως ώστε να φανερωθούν οι αλληπάλληλες διαδρομές ανάμεσα στην εθνογραφία και στην ερμηνεία.⁹ Σε αντίθεση, λοιπόν, με τα κλασικά συγγράμματα, θεώρησα πιο γόνιμο να περιγράψω και να αναλύσω σε βάθος μερικές εθνογραφίες παρά να παραθέσω πολλά εθνογραφικά παραδείγματα. Αυτό μπορεί ομολογουμένως να κουράσει, αλλά θεωρώ αφενός απαραίτητο ο αναγνώστης να εκτεθεί σε βάθος σε εθνογραφίες, αφετέρου είναι ο μόνος τρόπος να κάνω την παραπάνω σύνδεση.

Δεύτερος στόχος που καθόρισε τη δομή και το περιεχόμενο του συγγράμματος είναι η ιστοριογραφική προσέγγιση των θεματικών και των εννοιών. Τα περισσότερα κεφάλαια καταπιάνονται με μια κλασική θεματική ή έννοια της ανθρωπολογίας της Αφρικής, ξεκινώντας από το ιδρυτικό κείμενο (αυτό που εισήγαγε την πρωτότυπη έννοια ή θεματική και που δε γράφτηκε αναγκαστικά από αφρικανιστή), και παρακολουθούν τις θεωρητικές και μεθοδολογικές συζητήσεις που πυροδότησε στο πεδίο των αφρικανικών σπουδών. Για να μειώσω στο ελάχιστο τα εθνογραφικά παραδείγματα, πραγματεύομαι κάποιες θεματικές και έννοιες χρησιμοποιώντας το ίδιο εθνογραφικό παράδειγμα.¹⁰ Αυτή η στρατηγική επιλογή εξυπηρετεί δύο στόχους: αφενός μου δίνει τον απαιτούμενο χώρο για να περιγράψω λεπτομερώς και να αναλύσω σε βάθος τα παραδείγματά μου, αφετέρου επιτρέπει στον αναγνώστη να χτίσει βήμα βήμα, κεφάλαιο το κεφάλαιο, μια σφαιρική, ολοκληρωμένη γνώση για καθεμιά από αυτές τις κοινότητες που το κείμενο ζωντανεύει.

Η επιλογή των κειμένων είναι υπόθεση συνάμα υποκειμενική και αντικειμενική: αντικειμενική εφόσον η συντριπτική πλειονότητα των εθνογραφικών κειμένων που εξετάζονται θεωρείται κλασική τόσο στις αφρικανικές σπουδές όσο και στην ανθρωπολογική γραμματεία εν γένει: υποκειμενική επειδή,

8. Στο τέταρτο κεφάλαιο, π.χ., βλέπουμε πώς η μετατόπιση από την αναλυτική σκοπιά της συγγένειας σε εκείνη του φύλου οδηγεί δύο αφρικανιστές σε διαμετρικά αντίθετα συμπεράσματα, μολονότι εργάστηκαν σε σχεδόν πανομοιότυπες κοινωνίες.

9. Παραδειγματική περίπτωση είναι η περιγραφή και η ανάλυση των «κοινωνικών δράματων» του Victor Turner στο τρίτο κεφάλαιο.

10. Έτσι, λ.χ., χρησιμοποιώ τους Tallensi της βόρειας Γκάνας στα Κεφάλαια 4 και 9, που πραγματεύονται την έννοια του προσώπου και τη θρησκεία αντίστοιχα. Επίσης, οι Nuer εμφανίζονται στα Κεφάλαια 1, 2 και 6, που πραγματεύονται τη θεωρία της καταγωγής και των πολιτικών συστημάτων (Κεφάλαια 1 και 2) και τον αντίκτυπο που έχει η διεξόδυση του χρήματος στην οικονομία των Nuer (Κεφάλαιο 6). Το ίδιο ισχύει και για τις κοινότητες Grassfields του δυτικού Καμερούν, που τις συναντάμε στα Κεφάλαια 7, 9 και 10.

μεταξύ των κλασικών κειμένων, επέλεξα εκείνα που, χωρίς να μπορώ πάντα να εξηγήσω το γιατί, έκρινα ότι είναι πιο ενδιαφέροντα από κάποια άλλα. Η ανθρωπολογία της Αφρικής είναι, εξάλλου, τόσο ευρύ αντικείμενο, που είναι αδύνατο να συμπεριλάβει κανείς το σύνολο των κλασικών κειμένων – ούτε καν ένα στατιστικά αντιπροσωπευτικό δείγμα. Θα χρειαζόταν για αυτό ολόκληρους τόμους. Συνεπώς είναι αναγκασμένος κανείς να αποκλείσει πολλά εξαιρετικά κείμενα. Τέλος, σε κάποια κεφάλαια χρησιμοποίησα τη δική μου εθνογραφία, επειδή η άμεση γνώση βοηθάει στην περιγραφή και στην ανάλυση σύνθετων εννοιών.

Δυσκολεύτηκα, επίσης, να επιλέξω τις έννοιες και τις θεματικές (κεφάλαια) αλλά και τη σειρά έκθεσης των εννοιών και των περιγραφών (συνάρθρωση κεφαλαίων), επειδή πολλές φορές οι έννοιες συνυφαίνονται και οι θεματικές εμπεριέχουν πολλές έννοιες. Η προγονολατρία που εξετάζω στο κεφάλαιο της θρησκείας, λόγου χάρη, θα μπορούσε κάλλιστα να μπει στο κεφάλαιο που πραγματεύεται την έννοια του προσώπου. Μια θεματική/έννοια δύναται, έτσι, να εμφανιστεί σε πολλά κεφάλαια, όπως συμβαίνει με τη μαγγανεία, η οποία προσεγγίζεται ως «σύστημα σκέψης» (Κεφάλαιο 3), ως μηχανισμός απόκτησης οικονομικής και πολιτικής ισχύος αλλά και αναδιανομής του πλούτου (Κεφάλαια 5 και 6) και ως έκφραση των αφρικανικών νεωτεριστικών (Κεφάλαιο 10). Η έννοια του προσώπου διατρέχει τα Κεφάλαια 4, 9 και 10. Έτσι, για παράδειγμα, όταν πραγματεύεται κανείς σφαιρικά τη θεματική της «οικονομικής ανθρωπολογίας», οφείλει να μιλήσει για την «ανταλλαγή», το «χρήμα», τη διάκριση υποκειμένου και αντικειμένου και την έννοια του προσώπου, τη μαγγανεία, τη σχέση πρεσβύτερων/νεότερων (που είναι θεμελιώδης και με πολλαπλές όψεις στην περίπτωση της Υποσαχάριας Αφρικής) κτλ. Δεν είναι τυχαίο ότι στο παρόν βιβλίο, για να αποκτήσει ο αναγνώστης μια ολοκληρωμένη εικόνα αναφορικά με το «οικονομικό φαινόμενο» στην Υποσαχάρια Αφρική, πρέπει να διαβάσει τρία κεφάλαια (τα Κεφάλαια 5, 6 και 10).

Τέλος έδωσα ιδιαίτερη σημασία στο οπτικό υλικό (φωτογραφίες, σκίτσα και γραφήματα) και στην οπτικοποίηση των εννοιών (σχήματα και διαγράμματα), καθώς το μεν πρώτο αναπληρώνει την απουσία οπτικών αναπαραστάσεων των φοιτητών μας για την Αφρική, η δε δεύτερη συμβάλλει ουσιαστικά στην κατανόηση του κειμένου. Επειδή η εικόνα είναι κυρίαρχο στοιχείο της επικοινωνίας στη νεανική κουλτούρα (και όχι μόνο), θέλω να πιστεύω ότι, με τον τρόπο αυτό, το κείμενο γίνεται πιο ελκυστικό και προσιτό.

Τα κεφάλαια

Το πρώτο κεφάλαιο (Η θεωρία της καταγωγής και οι *Nuer* του Evans-Pritchard) εξετάζει μια από τις σπουδαιότερες μονογραφίες των αφρικανικών σπουδών και της κοινωνικής ανθρωπολογίας εν γένει: το *The Nuer*, του Edward Evan Evans-Pritchard, ενός από τους πιο σημαντικούς ανθρωπολόγους του 20ού αιώνα (Evans-Pritchard 1940a). Το κεφάλαιο επιχειρεί μια εστιασμένη, συνοπτική παρουσίαση της μονογραφίας του Βρετανού ανθρωπολόγου, με σκοπό να αποκτήσουν οι αναγνώστες μια σαφή και ολοκληρωμένη εικόνα 1) του τρόπου με τον οποίο οι *Nuer* αντιλαμβάνονται τον χώρο και τον χρόνο και αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον τους, 2) των αντιλήψεων και των πρακτικών της βεντέτας – κύριο στοιχείο του πολιτικού τους συστήματος – και 3) του πώς συναρθρώνονται ο τρόπος εγκατάστασης και η συγγένεια, ούτως ώστε να είναι σε θέση να παρακολουθήσουν τις συζητήσεις που θα διεξαχθούν στο δεύτερο κεφάλαιο.

Το δεύτερο κεφάλαιο (Οι *Nuer* και η ανθρωπολογική κοινότητα: ζητήματα ανθρωπολογικής θεωρίας) παρακολουθεί τις θεωρητικές συζητήσεις που πυροδότησαν οι *Nuer* και που ξεπέρασαν τα στενά όρια των αφρικανικών σπουδών. Το πρώτο μέρος εστιάζει στις ποικίλες αντιφάσεις που παρουσιάζει, σύμφωνα με πολλούς ανθρωπολόγους, η μονογραφία του Evans-Pritchard. Στο δεύτερο μέρος περιγράφω το ιστορικό πλαίσιο και κάνω μια εστιασμένη παρουσίαση της μονογραφίας της Αμερικανίδας ανθρωπολόγου Sharon H. Hutchinson *Nuer Dilemmas*, 1996 (Διλήμματα των *Nuer*), για να εντοπίσουμε πώς μια κοινωνία όπως αυτή των *Nuer* αντιμετώπισε τις ραγδαίες και συχνά δραματικές αλλαγές που συντελέστηκαν από τη δεκαετία του 1930 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1990.

Το τρίτο κεφάλαιο (Ιστορίες μαγγανείας: από τα συστήματα σκέψης στην κοινωνική δομή) εξετάζει το θέμα της μαγγανείας και χωρίζεται σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος εξετάζει το δοκίμιο των Mauss και Hubert *Σχεδιάγραμμα μιας γενικής θεωρίας της μαγείας* (Mauss και Hubert 2003 [1904]). Στο δεύτερο μέρος εξετάζουμε ένα από τα σπουδαιότερα ζητήματα στην ιστορία της κοινωνικής ανθρωπολογίας, εφαλτήριο της οποίας υπήρξε η μονογραφία του Evans-Pritchard *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande* 1976 (1937) (Μαγγανεία, μαγεία και χρησμοί στους *Azande*), τη συζήτηση γύρω από την ομοιότητα/διαφορά «μαγικής» και «επιστημονικής» σκέψης, η οποία έφερε στο προσκήνιο το ζήτημα της «μετάφρασης των πολιτισμών». Στο τρίτο μέρος στρέφουμε την προσοχή μας στη Σχολή του Μάντσεστερ και σε έναν από τους λαμπρότερους εκπροσώπους της: τον Victor Turner. Θα εξετάσουμε τη συνει-

σφορά της συγκεκριμένης σχολής στη μελέτη της μαγγανείας στην Κεντρική Αφρική μέσα από το βιβλίο του Turner *Schism and Continuity in an African Society*, 1957 (Σχίσμα και συνέχεια σε μια αφρικανική κοινωνία).

Το τέταρτο κεφάλαιο (Όψεις της έννοιας του προσώπου στην Υποσαχάρια Αφρική) καταπιάνεται με την έννοια του προσώπου (*concept of the person* ή *personhood*), που θεωρείται από πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες ένα προνομιακό πρίσμα για να διερευνήσει κανείς πώς διάφοροι λαοί αντιλαμβάνονται τον κόσμο, καθορίζουν τη δράση και ορίζουν τις σχέσεις του ανθρώπου με τον εαυτό του και του εαυτού με τους άλλους. Αφορά συνοπτικά τον τρόπο με τον οποίο μια κοινωνία, ένας πολιτισμός ορίζει τι είναι άνθρωπος. Το πρώτο μέρος στοχεύει στην αποσαφήνιση της έννοιας του προσώπου και των παραγώγων της («εαυτός», «άτομο»), ενώ το δεύτερο μέρος εστιάζει στη συεισφορά των αφρικανιστών Meyer Fortes και Charles Piot (Fortes 1987 και Piot 1999) στη μελέτη της έννοιας του προσώπου.

Το πέμπτο κεφάλαιο (Αφρικανικές οικονομίες και τρόποι παραγωγής: μαρξιστικές αναζητήσεις στην οικονομική ανθρωπολογία) πραγματεύεται ζητήματα που άπτονται της οικονομικής ανθρωπολογίας. Στο πρώτο μέρος ορίζουμε τη μαρξιστική έννοια του «τρόπου παραγωγής» και εξετάζουμε τα χαρακτηριστικά των προ-αποικιακών αφρικανικών οικονομιών, εστιάζοντας σε εκείνα που ανέδειξαν οι μαρξιστές ανθρωπολόγοι. Στο δεύτερο μέρος εξετάζουμε τον κατά Claude Meillassoux, τον Γάλλο μαρξιστή και ανθρωπολόγο, ορισμό της οικονομίας των «κοινοτήτων ζώαρκειας». Στο τρίτο μέρος σκιαγραφείται η οικονομία των κοινωνιών που αποτελούνται από ομάδες μονογραμμικής καταγωγής και ο τρόπος άρθρωσής της μέσα από αυτό που αποκαλείται «συμπληρωματικές οικονομίες» (είτε πρόκειται για αφρικανικές οικονομίες διαφορετικού τύπου σε σχέση με τον μονογραμμικό τρόπο παραγωγής είτε για ευρωπαϊκές οικονομίες) (Meillassoux 1960). Στο τέταρτο μέρος παρακολουθούμε την απόπειρα ορισμού ενός «αφρικανικού τρόπου παραγωγής» από τους Γάλλους μαρξιστές και ιστορικούς της Αφρικής, οι οποίοι ανέδειξαν τη σημασία του εμπορίου μεγάλων αποστάσεων στη συγκρότηση των αφρικανικών οικονομιών. Στο πέμπτο μέρος επιχειρείται ένας απολογισμός της συνεισφοράς των αφρικανιστών στη μαρξιστική θεωρία, στην κοινωνική ανθρωπολογία και στις αφρικανικές σπουδές.

Το έκτο κεφάλαιο (Ανταλλαγές, νομίσματα και χρήμα στην Υποσαχάρια Αφρική) συνεχίζει τη διερεύνηση των αφρικανικών οικονομιών και πραγματεύεται την ανταλλαγή, τα νομίσματα και το χρήμα. Το πρώτο μέρος εξετάζει τα κλασικά κείμενα του Βρετανού ανθρωπολόγου Paul Bohannan για τις «σφαίρες ανταλλαγής» και τα νομίσματα Τιν της Νιγηρίας (Bohannan 1955

και 1959), καταγράφει τις πρώτες κριτικές αντιδράσεις των ιστορικών (Latham 1971 και Dorward 1976) και ολοκληρώνεται με την ανασκευή του μοντέλου των σφαιρών ανταλλαγής από την Jane Guyer (Guyer 2004). Η κριτική του μοντέλου των σφαιρών ανταλλαγής συνεχίζεται με την παρουσίαση μιας εθνογραφίας που μετατοπίζει το βάρος της ανάλυσης από τους κανόνες στις πολιτικές της ανταλλαγής. Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται ο αντίκτυπος του δουλεμπορίου και της αποικιοκρατίας στις οικονομίες στις Υποσαχάριες Αφρικής.

Το έβδομο κεφάλαιο (Από τις «φυλές» στην «παραγωγή της τοπικότητας»: αναπαραστάσεις της Υποσαχάριες Αφρικής) παρακολουθεί τις «περιπέτειες» της έννοιας της «φυλής» στις αφρικανικές σπουδές και τις εναλλακτικές έννοιες που προτάθηκαν για την αντικατάστασή της.¹¹ Το πρώτο μέρος κάνει μια κριτική αποτίμηση του όρου «φυλή» και των παραγώγων της στο πεδίο των αφρικανικών σπουδών, εξετάζει την έννοια της φυλής ως προϊόντος της αποικιοκρατίας και διερευνά πώς οι εθνογραφίες των Βρετανών ανθρωπολόγων των δεκαετιών του 1930 και 1940 συνέβαλαν στη δημιουργία και ενίσχυσαν την εικόνα της Υποσαχάριες Αφρικής ως αποτελούμενης από «φυλές»: τέλος εντάσσει την έννοια της φυλής στο ευρύτερο πλαίσιο της παγκόσμιας ιστορίας, για να καταλάβουμε σε ποιον βαθμό οι φυλές υπήρξαν προϊόν του υπερατλαντικού δουλεμπορίου. Το δεύτερο μέρος παρουσιάζει δύο εναλλακτικές προτάσεις που προσφέρονται στον κοινωνικό ανθρωπολόγο και στους κοινωνικούς επιστήμονες εν γένει για να στοχαστούν, να αναπαραστήσουν τους αφρικανικούς κόσμους: το παράδειγμα του «αφρικανικού συνόρου», το οποίο εισήγαγε ο ανθρωπολόγος και ιστορικός της Αφρικής Igor Kopytoff στα μέσα της δεκαετίας του 1980 (Kopytoff 1987a και 1987b), και την έννοια της «παραγωγής της τοπικότητας», την οποία εισήγαγε ο Arjun Appadurai στα μέσα της δεκαετίας του 1990 (Appadurai 2014 [1996]). Στη συνέχεια περιγράφω τα χαρακτηριστικά των κοινοτήτων Grassfields του δυτικού Καμερούν κατά την προ-αποικιακή περίοδο (17ος αιώνας έως τέλη 19ου αιώνα), για να δείξω σε ποιον βαθμό αντανακλούν μια ρευστή, κατακερματισμένη πραγματικότητα, και εφαρμόζω τις αναλυτικές έννοιες των Kopytoff και Appadurai στην περίπτωση των προ-αποικιακών Grassfields ώστε να καταδείξω τη γονιμότητά τους. Τέλος δείχνω ότι τόσο το παράδειγμα του «αφρικανικού συνόρου» όσο και η κατά Appadurai «παραγωγή της τοπικότητας» εμπεριέχουν μορφοκλασματικές (*fractal*) ιδιότητες.

11. Το Κεφάλαιο 7 είναι μια εμπλουτισμένη και αναθεωρημένη εκδοχή ενός άρθρου που δημοσιεύτηκε το 2010 στο περιοδικό *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* με τίτλο «Από τις “φυλές” στην “παραγωγή της τοπικότητας”. Αναπαραστάσεις της Υποσαχάριες Αφρικής». Ευχαριστώ το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, που μου έδωσε την άδεια να αναδημοσιεύσω μια αναθεωρημένη εκδοχή της μελέτης.

Παρά τη σχετικά σύντομη διάρκειά της, η περίοδος της αποικιοκρατίας (τέλη 19ου αιώνα έως μέσα 20ού αιώνα) άφησε βαθιά το αποτύπωμά της σε όλους τους αφρικανικούς θεσμούς. Πέρα από τους θεσμούς, ωστόσο, η αποικιοκρατία αλλοίωσε και την αντίληψη των Αφρικανών για την παράδοσή τους, τα έθιμα, τη συλλογική τους ταυτότητα και, εντέλει, για τον ίδιο τους τον εαυτό. Τα παραπάνω είναι αντικείμενα του όγδοου κεφαλαίου (Αποικιοκρατία, «αποικιοποίηση των συνειδήσεων» και «επινοημένες παραδόσεις»). Το πρώτο μέρος εξετάζει τα ιστορικά αίτια και τα γενικά χαρακτηριστικά του αποικιακού εγχειρήματος και τις πρακτικές της διακυβέρνησης των αποικιών στην Υποσαχάρια Αφρική. Το δεύτερο μέρος συζητάει το έργο των προτεσταντικών ιεραποστολών στη Νότια Αφρική στις αρχές του 19ου αιώνα μέσα από τη μελέτη των Jean και John Comaroff (Comaroff και Comaroff 1991 και 1997). Το τρίτο μέρος επικεντρώνεται στις νέες εννοιολογήσεις της ταυτότητας, της «παράδοσης» και του «εθίμου» που δημιούργησαν, πολλές φορές με τη συνέργεια των ίδιων των Αφρικανών, οι παράγοντες της αποικιοκρατίας, δηλαδή σε αυτό που οι ιστορικοί Eric Hobsbawm και Terence Ranger αποκάλεσαν «επινοημένες παραδόσεις» (*invented traditions*) (Hobsbawm και Ranger 1983).

Το ένατο κεφάλαιο (Θεοί, πρόγονοι και χριστιανοί: εκφάνσεις της θρησκείας) παρουσιάζει κάποιες όψεις της θρησκείας στη σημερινή Υποσαχάρια Αφρική, εστιάζοντας στα Grassfields του δυτικού Καμερούν, στη βόρεια Γκάννα και στην κεντρική Νιγηρία. Στο πρώτο μέρος περιγράφω την προγονολατρία, μια από τις πιο διαδεδομένες θρησκευτικές πρακτικές στην Υποσαχάρια Αφρική. Αρχικά παρουσιάζω τα γενικά χαρακτηριστικά της προγονολατρίας όπως συναντώνται στην Υποσαχάρια Αφρική. Στη συνέχεια εξετάζω λεπτομερώς: 1) τη μορφή που λαμβάνει η προγονολατρία σε μια κοινότητα των Grassfields του δυτικού Καμερούν και πώς διαπλέκεται με τη συγγένεια, τις νεκρικές τελετές και την έννοια του προσώπου, 2) τον αντίκτυπο που είχε ο χριστιανισμός στις αντιλήψεις και στις πρακτικές που σχετίζονται με την προγονολατρία και τον θάνατο. Στο δεύτερο μέρος παρακολουθούμε μια συζήτηση που διεξήχθη μεταξύ αφρικανιστών γύρω από τις σχέσεις προγονολατρίας, προσώπου και πεπρωμένου, αντιπαραβάλλοντας δύο κλασικά εθνογραφικά κείμενα: του Meyer Fortes για τους Tallensi (Fortes 2018 [1956]) της βόρειας Γκάννας και της Karin Barber για τους Yoruba της κεντρικής Νιγηρίας (Barber 1981). Στο τρίτο μέρος εξετάζω ένα από τα πλέον εντυπωσιακά και ραγδαία αναπτυσσόμενα θρησκευτικά φαινόμενα στην Υποσαχάρια Αφρική (και παγκοσμίως) μέσα από το έργο της Birgit Meyer για την Γκάννα: τον πεντηκοστιανισμό.

Το τελευταίο κεφάλαιο (Κανίβαλοι, ζόμπι και η διαμόρφωση μιας αφρικανικής νεωτερικότητας) επιχειρεί να αποτυπώσει και να εξηγήσει τις αντιφά-

σεις και τις αμφισημίες της μετα-αποικιακής Αφρικής μέσα από τους λόγους περί μαγγανείας που αρθρώνουν οι κάτοικοι των Grassfields του δυτικού Καμερούν. Αποτελεί συνέχεια της εξερεύνησης της μαγγανείας και ταυτόχρονα αναδεικνύει πτυχές που στο τρίτο κεφάλαιο παρέμεναν ανεξερεύνητες. Αυτό το επιτυγχάνουμε τοποθετώντας τους λόγους περί μαγγανείας στα ιστορικά τους συμφραζόμενα: υπερατλαντικό δουλεμπόριο, αποικιοκρατία, καπιταλισμός. Παράλληλα το κεφάλαιο σκιαγραφεί μια πολιτική οικονομία της μαγγανείας, χαρακτηριστικά της οποίας συναντάμε σε πολλές κοινωνίες στη σύγχρονη Αφρική. Αποτελεί, έτσι, και μια απόληξη των Κεφαλαίων 5 και 6. Στο πρώτο μέρος δείχνω αφενός ότι οι λόγοι περί μαγγανείας και οι εννοιολογήσεις/πρακτικές του προσώπου εκφράζονται και βιώνονται μέσα από γαστρονομικές μεταφορές (μαγείρεμα, συμποσιασμός/συνεστίαση και κατάποση), αφετέρου πως αυτό το γαστρονομικό ιδίωμα ολισθαίνει εύκολα προς ένα ιδίωμα που άπτεται μιας πολιτικής οικονομίας των προσώπων, των αγαθών και των κοινωνικών σχέσεων. Οι τραυματικές εμπειρίες του υπερατλαντικού δουλεμπορίου και της καταναγκαστικής εργασίας και οι ριζικές ανατροπές που επιφέρει η οικονομία της αγοράς στο μετα-αποικιακό Καμερούν (και στα Grassfields) και πώς αυτές ενσωματώθηκαν και ενσωματώνονται στους λόγους περί μαγγανείας είναι το αντικείμενο του δεύτερου μέρους. Τέλος, στον Επίλογο, δείχνω πώς διαπλέκονται οι εννοιολογήσεις και οι πρακτικές του προσώπου με τους λόγους περί μαγγανείας, πώς εγγράφονται στην Ιστορία (και αποτελούν, σε μεγάλο βαθμό, προϊόν της) και καταγράφω τις συγκρουσιακές αντιλήψεις που εκφράζουν αυτοί οι λόγοι, αποτελώντας, κατά κάποιον τρόπο, και έναν στοχασμό πάνω στην «ανθρώπινη κατάσταση».

Ευχαριστίες

Κατά τη διάρκεια της συγγραφής ένιωσα πολλές φορές υπόχρεος, και το βιβλίο αυτό δε θα ήταν το ίδιο χωρίς τις πολύτιμες συμβουλές και την υποστήριξη πολλών ανθρώπων. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Χάρη Εξερτζόγλου, Κωνσταντίνο Κανάκη, Βενετία Καντσά, Μαρία Σταματογιαννοπούλου, Έλια Πετρίδου, Ποθητή Χαντζαρούλα, Ελευθερία Δέλτσου, Φωτεινή Τσιμπιρίδου και Ειρήνη Τουντασάκη, που διάβασαν και σχολίασαν κεφάλαια αυτού του βιβλίου. Τους ευχαριστώ όλους για τη γενναιοδωρία τους και τα πολύτιμα σχόλιά τους.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού, για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε και τη φροντίδα με την οποία επιμελήθηκε το κείμενο. Τα γραπτά σχόλιά της και οι συμβουλές της στις τηλεφωνικές συζητήσεις, στις

«ηλεκτρονικές ανταλλαγές» και στις διά ζώσης συναντήσεις μας βελτίωσαν ουσιαστικά το τελικό κείμενο.

Πολλές ευχαριστίες στον Θεόδωρο Παραδέλλη, που ήταν πολύτιμος σύμμαχός μου στο ξεκίνημα αυτού του εγχειρήματος πίσω στο 2015 και με βοήθησε να οργανώσω τις σκέψεις μου και το υλικό μου, εμπλουτίζοντάς τα, επιπλέον, με τις ανθρωπολογικές γνώσεις και τις εύστοχες παρατηρήσεις του. Στην Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, που διάβασε σχολαστικά πολλά κεφάλαια του βιβλίου και με βοήθησε στην αποσαφήνιση εννοιών, στην επιλογή και στην οργάνωση του υλικού μου. Την ευχαριστώ για τη θερμή με την οποία αγκάλιασε το εγχείρημα και τον μεταδοτικό ενθουσιασμό της για αυτό. Στον Γεράσιμο Μακρή, για την απλόχερη και ανεκτίμητη βοήθειά του. Στη Ρίτα Δαλεζίου, για τη γλωσσική επιμέλεια των πρώτων σχεδιασμάτων. Στον φίλο και συνεργάτη μου Γιώργο Καζάκο, για την καταπληκτική γραφιστική δουλειά: μεταμόρφωσε τα διαγράμματα, τα σκίτσα, τους χάρτες και τα σχέδια που του έδωσα σε μικρά κομψοτεχνήματα, που συμβάλλουν ουσιαστικά στη λειτουργικότητα του συγγράμματος και αναβαθμίζουν την αισθητική του. Στη Μαρία Σεβαστιάδου, για τη φροντίδα με την οποία επιμελήθηκε το βιβλίο.

Ευχαριστώ τους φοιτητές και τις φοιτήτριες του τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, στους οποίους δίδαξα σχεδιάσματα κεφαλαίων του συγγράμματος. Οι συχνά εύλογες απορίες και οι εύστοχες παρατηρήσεις τους υπήρξαν πραγματικά ανεκτίμητες.

Τέλος, ευχαριστώ τη σύζυγό μου, Δάφνη Τραγάκη, για την υπομονή, την υποστήριξη, τις πάντα πρωτότυπες ιδέες και οξυδερκείς παρατηρήσεις της, και την κόρη μου, Μυρτώ, που τη μεγαλώνουμε και μας μεγαλώνει ομορφάινοντας τη ζωή μας.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΟΙ *NUER* ΤΟΥ EVANS-PRITCHARD

ΣΥΝΟΨΗ: Το κεφάλαιο εξετάζει μια από τις σπουδαιότερες μονογραφίες των αφρικανικών σπουδών και της κοινωνικής ανθρωπολογίας εν γένει: το «The Nuer», του *Edward Evan Evans-Pritchard* – ηγετικής μορφής της βρετανικής κοινωνικής ανθρωπολογίας και αφρικανιστή και ενός από τους σπουδαιότερους ανθρωπολόγους του 20ού αιώνα. Με το βιβλίο αυτό, ο *Evans-Pritchard* αφενός ανέτρεψε διακριτικά το παράδειγμα που επικρατούσε ως τότε στη βρετανική κοινωνική ανθρωπολογία, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον από τη «λειτουργία» στο «νόημα» (*Pocock 1961: 76· Dumont 1994 [1968]*) – ανατροπή που, ωστόσο, δεν αντιλήφθηκαν και δεν καλλιέργησαν οι σύγχρονοί του (*Dumont 1994 [1968]: xv-xxiii και 1996 [1971]: 95-109*)–, αφετέρου εγκαινίασε μια σειρά γόνιμων συζητήσεων που, βέβαια, ξεπέρασαν τα στενά όρια των αφρικανικών σπουδών και θα αποτελέσουν το αντικείμενο του επόμενου κεφαλαίου.¹ Επειδή οι *Nuer* συνιστούν το αρχέτυπο της θεωρίας των ομάδων μονογραμμικής καταγωγής, το κεφάλαιο ξεκινάει στο πρώτο μέρος του με μια γενεαλογία της συγκεκριμένης θεωρίας. Στο δεύτερο και στο τρίτο μέρος επιχειρείται μια εστιασμένη, συνοπτική παρουσίαση της μονογραφίας του *Evans-Pritchard* βασισμένη κυρίως στο ομώνυμο έργο (1940a), εμπλουτισμένη με στοιχεία από τα άλλα δύο βιβλία του (1951b και 1956) και κάποια άρθρα του. Στο δεύτερο μέρος εξετάζονται ο τρόπος παραγωγής, το οικολογικό περιβάλλον, οι ποικίλες μορφές ομαδοποίησης και οι τρόποι με τους οποίους διαπλέκονται οι έννοιες του χώρου και του χρόνου. Το τρίτο μέρος εξετάζει την πολιτική οργάνωση –κυρίως μέσα από τον θεσμό της ανθρωποκτονίας–, αναλύει τον τρόπο με τον οποίο συναρθρώνονται το πολιτικό σύστημα και το σύστημα των ομάδων μονογραμμικής καταγωγής και ολοκληρώνεται με τον ορισμό της κατά *Evans-Pritchard* έννοιας της «κατάτμησης». Σκοπός του κεφαλαίου είναι

1. Εφεξής θα γράφω *Nuer* (πλάγια γράμματα) όταν αναφέρομαι στη μονογραφία και *Nuer* όταν αναφέρομαι στον πληθυσμό.

να αποκτήσουν οι αναγνώστες μια σαφή και ολοκληρωμένη εικόνα της θεωρίας της καταγωγής και της μονογραμμίας του Evans-Pritchard, ούτως ώστε να είναι σε θέση να παρακολουθήσουν τις συζητήσεις που θα διεξαχθούν στο δεύτερο κεφάλαιο.

1. Θεωρία της καταγωγής και των ομάδων μονογραμμικής καταγωγής²

1.1 Μια γενεαλογία του όρου «καταγωγή» στη βρετανική κοινωνική ανθρωπολογία

Η μονογραμμία Οι Nuer του Evans-Pritchard έχει μείνει στην ιστορία της κοινωνικής ανθρωπολογίας ως το αρχέτυπο της θεωρίας των ομάδων μονογραμμικής καταγωγής. Επομένως είναι αναγκαίο, προτού εξετάσουμε το έργο, να σχηματίσουμε τη γενεαλογία της «θεωρίας της καταγωγής» (*descent theory*), να δούμε, δηλαδή, πώς ορίζεται αρχικά η «καταγωγή» (*descent*) και πώς μεταλλάσσεται στα γραπτά των πλέον σημαντικών εκπροσώπων της βρετανικής σχολής της κοινωνικής ανθρωπολογίας (Rivers, Radcliffe-Brown, Evans-Pritchard και Fortes). Αυτή η επισκόπηση συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για να καταλάβει κανείς πώς φτάσαμε στη «θεωρία των ομάδων μονογραμμικής καταγωγής» (*lineage/descent group theory*). Ο Rivers ορίζει την καταγωγή με τον εξής τρόπο:

«Καταγωγή. Η χρήση του όρου πρέπει να περιορίζεται στον μηχανισμό που ρυθμίζει την ιδιότητα του μέλους μιας κοινωνικής ομάδας, όπως κλαν, κάστα, οικογένεια κ.ο.κ. [...] Η χρήση του όρου είναι δόκιμη όταν η κοινότητα διαιρείται σε διακριτές κοινωνικές ομάδες, και αυτή η διακριτότητα είναι περισσότερο εμφανής στην κατά κλαν οργάνωση, όπου η πρακτική της εξαγαμίας διαχωρίζει σαφέστατα τις κοινωνικές ομάδες που αποκαλούνται κλαν» (Rivers 1915: 851).

Και αλλού:

«Μιλάμε για πατρογραμμική καταγωγή [*patrilineal descent*] όταν το παιδί ανήκει στην ομάδα του πατέρα του, μητρογραμμική [*matrilineal*] όταν ανήκει στην ομάδα της μητέρας του. [...] Η χρήση του όρου έχει αξία μόνο όταν η ομάδα είναι μονογραμμική. Για τον λόγο αυτό, οι ομάδες στις οποίες

2. Οι έννοιες της συγγένειας που χρησιμοποιώ τόσο στο παρόν κεφάλαιο όσο και στα υπόλοιπα κεφάλαια του βιβλίου ορίζονται στο Παράρτημα 1.

εφαρμόζεται με τον πιο συγκεκριμένο τρόπο είναι το κλαν και το ημιφύλιο, όπου, βάσει της αρχής της εξωγαμίας, ένα παιδί οφείλει να ανήκει στην ομάδα του πατέρα του ή της μητέρας του, δεν μπορεί, όμως, να ανήκει και στις δύο. Η χρήση του όρου έχει πολύ λίγο νόημα και, επομένως, λίγη αξία κατά την περίπτωση μιας αμφίπλευρης ομαδοποίησης [...], αφού, στην περίπτωση αυτή, η ομάδα συμπεριλαμβάνει τους συγγενείς από την πλευρά του πατέρα και της μητέρας: το ίδιο ισχύει εν γένει για τις ομάδες που αποκαλώ συγγενολόι [*kindred*]]» (Rivers 1926: 85).

Ο όρος *descent* αναφέρεται στη μετάδοση της ιδιότητας του μέλους μιας κοινωνικής ομάδας και χρησιμοποιείται μονάχα στις περιπτώσεις εκείνες όπου η κοινότητα αποτελείται από σαφώς διακριτές ομάδες. Μια τέτοια περίπτωση είναι οι κοινωνίες που οργανώνονται σε εξωγαμικά κλαν, όπου η εξωγαμία εξασφαλίζει αυτή την απόλυτη διάκριση (βλ. Διάγραμμα 11 στο Παράρτημα 1). Είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι η καταγωγή έτσι οριζόμενη είναι συνάρτηση της εξωγαμίας. Εκτός του ότι περιόρισε την εφαρμογή του όρου *descent* σε συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, ο Rivers αποσαφήνισε μια σειρά όρων που αποτελούσαν συχνά αντικείμενο σύγχυσης. Πράγματι, η καταγωγή δεν ήταν παρά η πρώτη αρχή μιας σειράς όρων όπως: διαμονή (*residence*), κληρονομιά (*heritage*), διαδοχή (*succession*) και μεταβίβαση εξουσιών ή αξιωμάτων, που αποτελούν μέρος αυτού το οποίο στην κοινωνική ανθρωπολογία ονομάζουμε «συγγένεια».

Στο άρθρο του *The Mother's Brother in South Africa*, 1924 (Ο αδελφός της μητέρας στη Νότια Αφρική), ο Radcliffe-Brown χρησιμοποιεί τον όρο «μονογραμμική καταγωγή» (*unifiliation descent*) με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που προτείνεται από τον Rivers. Εντούτοις, στο άρθρο *Patrilineal and Matrilineal Succession*, 1934 (Πατρογραμμική και μητρογραμμική καταγωγή), την πρώτη θέση στη σειρά των αρχών που οργανώνουν τη συγγένεια δεν καταλαμβάνει πια η καταγωγή, αλλά η διαδοχή (*succession*) και, επιπλέον, με ένα περιεχόμενο πιο διευρυμένο από εκείνο που της απέδιδε ο Rivers, εφόσον διευθετεί την «εν γένει μεταβίβαση δικαιωμάτων» (Radcliffe-Brown 1952: 32 [η υπογράμμιση δική μου]). Ο Radcliffe-Brown, ωστόσο, παραμένει πιστός στο πνεύμα του Rivers σε ό,τι αφορά τον γάμο, επισημαίνοντας ότι το σύστημα διαδοχής περιστρέφεται σε μεγάλο βαθμό γύρω από το σύστημα του γάμου. Στο σημείο αυτό, είναι κρίσιμο να σημειώσουμε ότι από το άρθρο του 1934 άντλησε η συντριπτική πλειονότητα των Βρετανών ανθρωπολόγων τις αναλυτικές της αρχές. Στις επόμενες ενότητες θα επανέλθουμε στις μεταγενέστερες μεταλλαγές που υπέστη το νόημα του όρου *descent* στα γραπτά του Radcliffe-Brown, για να παρα-

κολουθήσουμε πόσο διαφοροποιείται από τον Rivers. Πριν από αυτό, όμως, πρέπει να δούμε πώς ορίζεται η συγγένεια στη βρετανική κοινωνική ανθρωπολογία και τις διαδοχικές μεταβολές που υπέστη.

1.2 Τι είναι συγγένεια;

Το λήμμα *kinship* του *Notes and Queries* ξεκινάει με τον εξής τρόπο:

Kinship: The bonds of marriage, parenthood and siblingship which connect the members of the elementary family with one another result in a network of relationships by **kinship** and affinity (σ. 75).

Η συγγένεια ορίζεται ως ένα σύνολο τριών βασικών σχέσεων: της σχέσης καταγωγής, της σχέσης γάμου και της σχέσης ανάμεσα σε αδελφούς και αδελφές ανεξαρτήτως φύλου («σχέση αδελφικότητας»). Οι τρεις αυτές σχέσεις συνδέουν μεταξύ τους τα μέλη της στοιχειώδους οικογένειας και συγκροτούν ένα πλέγμα σχέσεων συγγένειας και αγχιστείας. Παρατηρούμε ότι η λέξη *kinship* σημαίνει «συγγένεια» γενικά, δηλαδή συμπεριλαμβάνει και τις τρεις σχέσεις στις οποίες αναφέρεται το λήμμα, αλλά και «αιματοσυγγένεια», αφού στο ίδιο λήμμα, στο τέλος της πρότασης, αντιπαραβάλλεται με την «αγχιστεία» (*affinity*) (*relationships by kinship and affinity*). Υπάρχει, έτσι, ένα ευρύ και ένα περιορισμένο σημασιόμενο του όρου *kinship*. Αυτό οδηγεί πολύ εύκολα στη νοηματική ταύτιση της συγγένειας εν γένει με την αιματοσυγγένεια, με άμεση συνέπεια την υποβάθμιση της αγχιστείας. Εν ολίγοις, έχουμε έναν όρο που δίνει βαρύτητα στην αιματοσυγγένεια, δηλαδή στην ταυτότητα, και υποβαθμίζει τις σχέσεις αγχιστείας, δηλαδή τη σχέση ετερότητας (μέσω του γάμου συσχετίζονται δύο διαφορετικές οικογένειες). Αυτό έχει τη σημασία του, εφόσον, όπως θα δούμε στη συνέχεια, καθόρισε επί πολλές δεκαετίες την (ουσιοκρατική) αντίληψη που είχαν οι Βρετανοί κοινωνικοί ανθρωπολόγοι για τη συγγένεια.

Λίγο πιο κάτω (*Notes and Queries*: 75), ο ορισμός της συγγένειας μεταβάλλεται καθώς παραμερίζεται η αγχιστεία, και από τις τρεις σχέσεις συγγένειας παραμένουν οι άλλες δύο, ενώ τονίζεται πως η αιματοσυγγένεια δεν είναι αναγκαστικά πραγματική ή βιολογική και ότι αυτό που χαρακτηρίζει την καθαυτή συγγένεια είναι η κοινωνική της αναγνώριση.

Ο Radcliffe-Brown, στο *The Study of kinship Systems* (1952), υιοθετεί τον ορισμό των *Notes and Queries*, αλλά σε ένα προγενέστερο κείμενό του (στην εισαγωγή στο *African Systems of Kinship and Marriage*, 1950) προτείνει έναν διαφορετικό ορισμό:

«Δύο πρόσωπα είναι αιματοσυγγενείς [*kin*] όταν το ένα κατάγεται από το άλλο [...] ή όταν κατάγονται και οι δύο από έναν κοινό πρόγονο· η συγγένεια πηγάζει από την αναγνώριση μιας κοινωνικής σχέσης μεταξύ γονέων και τέκνων» (Radcliffe-Brown 1950: 4).

Αναγνωρίζει, έτσι, και αυτός την κοινωνική φύση της συγγένειας, αλλά παρουσιάζει τη σχέση ανάμεσα σε αδελφούς και αδελφές ως απόρροια μιας διπλής σχέσης καταγωγής: του αδελφού ή της αδελφής με τους κοινούς γονείς του/της. Παραμερίζει, λοιπόν, τη «σχέση αδελφικότητας» (*siblingship*), μια από τις θεμελιώδεις σχέσεις συγγένειας όπως ορίζεται στο *Notes and Queries*, και απομένει πλέον ως μοναδική συγγένεια εξ αίματος η σχέση καταγωγής.

1.3 Τι είναι ένα «σύστημα συγγένειας»;

Για να ορίσουμε το «σύστημα συγγένειας», θα ακολουθήσουμε και πάλι το *Notes and Queries*:

«Είναι δόκιμο να χρησιμοποιεί κανείς τον όρο “σύστημα συγγένειας” για να δηλώσει το δομημένο σύνολο των κοινωνικών χρήσεων που παρατηρούνται κατά την αμοιβαία συμπεριφορά προσώπων που συνδέονται [...] με σχέσεις αιματοσυγγένειας και αγχιστείας» (*Notes and Queries*: 4).

Από τον παραπάνω ορισμό συμπεραίνουμε ότι υπάρχει μια τάξη, ένα «δομημένο σύνολο», κάποιοι σταθεροί κανόνες που διέπουν τη συμπεριφορά των συγγενικών προσώπων. Στην εισαγωγή του *African Systems of Kinship and Marriage* (εφεξής *Εισαγωγή*), ο Radcliffe-Brown υιοθετεί ακριβώς τον ίδιο ορισμό (1950: 3), ενώ στο *The Study of kinship Systems* υποστηρίζει πως ένα σύστημα συγγένειας είναι κατά κύριο λόγο ένα σύστημα δυαδικών σχέσεων μεταξύ προσώπων στο πλαίσιο μιας κοινότητας (1952: 52).

Σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο ενός συστήματος συγγένειας, ο Evans-Pritchard (1951b) διαφοροποιείται σημαντικά από τον Radcliffe-Brown τουλάχιστον σε δύο σημεία: αφενός τονίζει τη συμπληρωματικότητα ανάμεσα στους εξ αίματος συγγενείς από την πλευρά του πατέρα και από την πλευρά της μητέρας, αφετέρου δεν περιορίζει το «σύστημα» στις διαπροσωπικές σχέσεις και σε συγκεκριμένα/πραγματικά πρόσωπα, αφού υποστηρίζει ότι, πέρα από τον ίδιο τον ανθρωπολόγο, οι ίδιοι οι ενδιαφερόμενοι (εδώ, οι Nuer) μπορούν να περιγράψουν το σύστημα αυτό χωρίς να αναφέρονται σε συγκεκριμένα πρόσωπα – άρα, ως ένα αφηρημένο σύστημα (Evans-Pritchard 1951b: 152).